

คำบาลีสันสกฤตในนิทานท้องถิ่นอีสาน เรื่อง “ตำนานผาแดง-นางไอ่”

Pali and Sanskrit Words in Isan Folktale

“The Legend of Phadaeng Nang Ai”

¹กิตติยา คุณารักษ์

Kittiya Khunarak

²ประณิตา จันทระประพันธ์

Pranita Chantharapraphan

³บัญชา ธรรมบุตร

Bancha Thammabut

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย วิทยาเขตศรีล้านช้าง

Mahamakut Buddhist University, Srilanchang Campus, Thailand

¹Corresponding, Author Email: Kittiya.k1807@gmail.com

Received September 8, 2022; Revised September 18, 2022; Accepted: September 29, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษานิทานท้องถิ่นอีสาน เรื่อง ตำนานผาแดง-นางไอ่ ประพันธ์โดยกิตติธรร คุชทีป เค้าเรื่องจาก ส.พยัคฆ์ (อาจารย์สุทธา โสภากุล) ซึ่งประพันธ์ในรูปแบบกลอนสุภาพหรือกลอนแปด เป็นนิทานพื้นบ้านท้องถิ่นอีสานในอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี ตำนานผาแดง-นางไอ่ สำนวนดังกล่าวประกอบด้วยเรื่องแต่ปางก่อน, ปัจจุบันชาติ, แข่งบั้งไฟ, ล่ากระรอกต่อน, ชกตาล่ม และลั่นกลองรบ จากการศึกษาพบว่า ตำนานผาแดง-นางไอ่ เป็นนิทานพื้นบ้านอีสานที่สะท้อนให้เห็นแนวคิดความเชื่อทางพุทธศาสนา เนื้อหาหลากหลายส่วนเป็นความเชื่อโบราณของคนในสมัยล้านช้าง และมีการใช้คำศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤต 11 ลักษณะ ได้แก่ 1) คำศัพท์ทางศาสนา เช่น บุญ บาป 2) คำศัพท์ที่ใช้เรียกตัวละครที่เป็นกษัตริย์ เช่น ชัตติยะ ไฉศวรย์ 3) คำศัพท์เกี่ยวกับธรรมชาติแวดล้อม เช่น ธรณี พฤษภา 4) คำศัพท์เกี่ยวกับเวลาและฤดูกาล เช่น ราตรี สุนธยา 5) คำศัพท์เกี่ยวกับร่างกายอวัยวะ เช่น นาสิก พักตร์ 6) คำศัพท์เกี่ยวกับสัตว์ เช่น กุญชร ฤชงค์ 7) คำศัพท์ที่เป็นนามธรรม เช่น ปัญญา อารมณ์ 8) คำศัพท์ที่ใช้เรียกผู้หญิง เช่น กัญญา กมล 9) คำศัพท์ที่ใช้เรียกเครื่องยาดี เช่น อนุชา เซษฐา 10) คำศัพท์ที่เกี่ยวกับวัตถุสิ่งของ เช่น กาญจนา ธนู และ 11) คำศัพท์ที่เป็นคำกริยา เช่น อาฆาต อธิษฐาน

คำสำคัญ: คำบาลีสันสกฤต; นิทานท้องถิ่นอีสาน; ตำนานผาแดง-นางไอ่

Abstract

The objective of the academic article was to study the Isan folktale “The Legend of Phadaeng Nang Ai,” written by Kittithorn Khotchateep. It was derived from So Phayak’s plot written in a form of Thai octameter poem. So Phayak was a pseudonym of Suttha Sophakul. The Legend of Phadaeng Nang Ai, an Isan folktale in Kumphawapi District, Udon Thani Province, composed of the previous life, the current incarnation, the rocket competition, the white squirrel hunting, the dissolution of Jagita, and battle drumming. The findings of the study revealed that the Legend of Phadaeng Nang Ai reflected the Buddhist beliefs as a result from several ancient beliefs of Lan Xang people, which were considered from eleven types of Pali and Sanskrit words, namely, 1) the Buddhist terms like Boon and Bab, 2) the royal terms like Khattiya in Pali (king) and Aishawan in Sanskrit (kingship), 3) the natural and environmental terms like Thorani (land or Dharani in Sanskrit) and Phueksa (tree/flora or Vriksha in Sanskrit), 4) the terms on time and seasons like Ratri (night) and Sonthaya (sundown or sunset or Sandhaya in Sanskrit), 5) the terms on the human body and organs like Nasika (nose) and Phak (face or Vaktra in Sanskrit), 6) the terms on animals like Kunchorn (elephant or Kunjara in Pali) and Phuchong (serpent or Phujanga in Pali), 7) the terms on the abstract things like Panya (wisdom or Panya in Pali) and Arom (feeling or Aramana in Pali), 8) the terms used to call women like Kanya (girl) and Kamon (darling or Kamala in Pali), 9) the terms used to call kinsmen like Anucha (younger brother or Anuja in Pali) and Chettha (elder brother or Jettha in Pali), 10) the terms on things like Kanchana (gold or Kancana in Pali) and Thanu (arrow), and 11) the terms on verbs like Akhat (feud or Aghata in Pali) and Athitthan (firm intention or Adhitthana in Pali).

Keywords: Pali and Sanskrit Word; Isan Folktale; Legend of Phadaeng Nang Ai

บทนำ

ตำนานเรื่องผาแดง-นางไอ่ เป็นวรรณกรรมที่รู้จักแพร่หลายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนบริเวณจังหวัดสกลนคร จังหวัดอุดรธานี จังหวัดขอนแก่น จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดมหาสารคาม คนอีสานจะรู้จักวรรณกรรมเรื่องผาแดง-นางไอ่ผ่านเรื่องเล่า ตำนานหมู่บ้าน การถ่ายทอดและการสืบสานตำนานแห่งภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมผ่านศิลปะการแสดงพื้นบ้าน บทกวี วรรณกรรม และประเพณีงานบุญ ซึ่งล้วนแต่เกี่ยวข้องและสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคนอีสานที่มีต่อเรื่องผาแดง-นางไอ่มาช้านานตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน (อิศเรศ ดลเพ็ญ, 2562)

การศึกษาด้านผาแดง-นางไอ่ ประพันธ์โดยกิตติธร คชทีป เค้าเรื่องจาก ส.พยัคฆ์ หรืออาจารย์สุทธา โสภากุล ซึ่งประพันธ์ในรูปแบบกลอนสุภาพหรือกลอนแปด เป็นนิทานพื้นบ้านท้องถิ่น

อีสานในอำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี เป็นตำนานที่มีคุณค่าทางภาษาอันบ่งบอกถึงความเรียบง่ายของคนอีสาน มีโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์บนพื้นฐานความเป็นมาทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน ทั้งแนวความคิด พลังศรัทธา และความเชื่อที่ได้สั่งสมสืบทอดมาเป็นมรดกอย่างแน่นแฟ้น โดยผู้แต่งได้นำเสนอเชิงปลูกเร้าให้เกิดสำนึกร่วมและตระหนักถึงคุณค่าทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษสร้างสรรค์ไว้เพื่อคนรุ่นหลังจะได้เรียนรู้ (กิตติธร คชทีป, 2555) ตำนานผาแดง-นางไอ่ สำนวนดังกล่าวประกอบด้วยเรื่อง (ตอน) แต่ปางก่อน, ปัจจุบันชาติ, แข่งบั้งไฟ, ล่ากระรอกต่อน, ชคิตาล่ม และเรื่องลั่นกลองรบ ผู้แต่งมีลีลาการประพันธ์ที่ใช้ศัพท์ภาษาอ่านเข้าใจง่าย ซึ่งเป็นไปตามต้นฉบับของ ส.พยัคฆ์ ที่เขียนแบบร้อยแก้วเอาไว้ เหมาะอย่างยิ่งสำหรับอ่านเพื่อการศึกษาและควมบันเทิง เนื้อหาในเรื่องทำให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาตามตำนานที่เล่าขานสืบทอดกันของดินแดนภาคอีสานนับพันปี

ดินแดนภาคอีสานมีชื่อว่าอาณาจักรล้านช้าง เป็นอาณาจักรที่อยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง เริ่มต้นประวัติศาสตร์เมื่อสมัยพระเจ้าฟ้ารุ่ง พ.ศ. 1896 ได้รวมตัวกันขึ้นเป็นรัฐอิสระ เนื่องจากในช่วงนั้นอาณาจักรสุโขทัยกำลังอ่อนแอลง กรุงศรีอยุธยาที่อยู่ไกลออกไป ส่วนเวียดนามก็กำลังมีศึกกับจีนอยู่ เมื่อตั้งอาณาจักรได้แล้วล้านช้างก็เป็นปึกแผ่นสืบมา มีเมืองสำคัญคือเมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงพระบาง และเมืองจำปาศักดิ์ เป็นเมืองสำคัญอยู่ทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ส่วนเมืองทางฝั่งซ้ายซึ่งอยู่ในประเทศไทย เช่น เมืองโคตรบอง (นครพนม) เมืองหนองหารหลวง (สกลนคร) เมืองหล่ม (หล่มสัก) เป็นเมืองเล็กกว่าและอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง (พจน์ ศิริอักษรสาสน์, 2545) ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ อาณาจักรล้านช้างได้รับพุทธศาสนาอย่างเป็นทางการจากเขมรในปี พ.ศ. 1902 หลังจากนั้นยังได้รับพุทธศาสนาจากล้านนาในสมัยพระเจ้าโพธิสารราช ซึ่งทรงอภิเษกสมรสกับธิดาพระเมืองเกษเกล้ากษัตริย์เชียงใหม่ และได้ขอพระสงฆ์และพระธรรมคัมภีร์จากล้านนาไปเผยแผ่ในล้านช้างในปี พ.ศ. 2060 การนับถือพุทธศาสนาในล้านช้างจึงเป็นไปอย่างแน่นแฟ้นมาเป็นเวลานาน ดังนั้นคำศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตที่ปรากฏในวรรณคดีนิทานท้องถิ่นต่างๆ จึงเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าเรื่องนั้นๆ แต่งขึ้นในสมัยที่การถ่ายทอดวัฒนธรรมทางภาษาเป็นไปอย่างกว้างขวาง (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2547)

ความสัมพันธ์ระหว่างภาษาบาลีสันสกฤตกับภาษาไทยเป็นการที่เรายืมคำภาษาทั้งสองมาใช้มากมาย ไม่เพียงแต่คำที่ใช้ในทางศาสนาเท่านั้น แม้แต่ในภาษาที่มนุษย์ใช้พูดกันทุกวันก็มีคำภาษาทั้งสองนี้ใช้อยู่ไม่น้อย ทั้งคำที่ใช้ในวิชาการแขนงต่างๆ ตลอดจนชื่อบุคคล ชื่อสถานที่ ก็เป็นคำภาษาบาลีสันสกฤตเป็นส่วนใหญ่ บางคำก็เป็นคำบาลีสันสกฤตแท้ๆ บางคำเรานำมาดัดแปลงเสียงบ้าง ดัดแปลงความหมายบ้าง บางคำเราก็ยืมของเขามาตกแต่งใหม่ให้มีความหมายตามที่เรต้องการ (บรรจบ พันธุเมธา, 2516) จะเห็นว่าภาษาบาลีสันสกฤตโดยส่วนมากเป็นเรื่องทางศาสนา อาทิ วิญญูณ นรทสวรรณ บาบ กรรม บุญ กุศล ฯลฯ นอกจากนี้ภาษาบาลีสันสกฤตยังมีปรากฏอยู่ทั่วไปในวรรณกรรมท้องถิ่น กระทั่งในภาษาพูดประจำวันของท้องถิ่นต่างๆ อีกด้วยดังที่ (ประคอง นิมมานเหมินท์, 2547) กล่าวว่า คำบาลีสันสกฤตสะท้อนให้เห็นว่าสังคมล้านช้างได้รับอิทธิพลแนวคิดทางพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง ทั้งในเรื่องของเวรกรรม แนวคิดเกี่ยวกับโลก และจักรวาล การใช้คำราชาศัพท์ทั้งคำนามและคำกริยาเป็นถ้อยคำสำนวนที่ไพเราะมีวรรณศิลป์ มีความคล้ายคลึงกับการใช้ในวรรณคดีไทยภาคกลางและวรรณคดีล้านนา แสดงให้เห็นว่าอาณาจักรทั้งสามคือ กรุงศรีอยุธยา ล้านช้าง และล้านนา

ไม่ได้ต่างคนต่างอยู่ หากแต่มีการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมด้านภาษาและวรรณกรรม

ถ้อยคำภาษาที่ใช้ในนิทานท้องถิ่นอีสานเรื่องตำนานผาแดง-นางไอ่ มีความไพเราะงดงาม เนื้อหาหลากหลายส่วนสะท้อนความเชื่อโบราณของคนแผ่นดินล้านช้างในสมัยนั้น ทั้งเรื่องราวความเชื่อของผู้คนที่นับถือพุทธศาสนาที่เจริญรุ่งเรืองทั้งในรูปแบบของพุทธเถรวาทและมหายานดังที่ (ทวีศักดิ์ ญาณประทีป, 2536) กล่าวว่า ศาสนาได้วางรากฐานหยั่งลึกลงในจิตใจของคนไทยอย่างแน่นแฟ้น โดยเฉพาะพุทธศาสนา เหตุนี้จึงเกิดวรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ไตรภูมิพระร่วงซึ่งเป็นที่รวมของคัมภีร์ต่างๆ ทางพุทธศาสนา และสอนสามัญชนในทางอ้อมด้วยการมุ่งให้เห็นสวรรค์นรก มากกว่าจะมุ่งนิพพาน นอกจากนี้ตำนานผาแดง-นางไอ่ ยังมีแนวคิดรูปแบบพราหมณ์ คือความเชื่อเรื่องแกนซึ่งเป็นเทพผู้คุ้มครองดูแลรักษาโลกมนุษย์ ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีสางเทวดาและการบูชาผีบรรพบุรุษ กระทั่งความเชื่อเรื่องขวัญซึ่งเป็นพลังแห่งชีวิต ดังนั้น นิทานท้องถิ่นเรื่องนี้จึงสะท้อนแนวคิดด้วยถ้อยคำภาษาให้เห็นว่า ผู้ประพันธ์เป็นนักปราชญ์ที่มีความเชี่ยวชาญด้านอักษรศาสตร์เป็นอย่างดี และใช้คำศัพท์ที่มาจากภาษาบาลีสันสกฤตอีกจำนวนมาก

การรวบรวมข้อมูลในการพินิจพิเคราะห์คำศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตในนิทานเรื่องนี้ นอกจากจะช่วยให้เข้าใจถึงลักษณะของคำศัพท์ที่ผู้ประพันธ์เลือกสรรมาใช้ในประเภทต่างๆ แล้วนั้น ยังช่วยให้เข้าใจความเชื่อทางสังคมของผู้ประพันธ์อีกด้วย ทั้งนี้ผู้เขียนได้รวบรวมคำศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตจำนวนหนึ่งที่ปรากฏในนิทานท้องถิ่นอีสานเรื่องตำนานผาแดง-นางไอ่ โดยสามารถแยกการศึกษาเป็น 11 ลักษณะ โดยผู้เขียนได้กล่าวถึงรายละเอียดในแต่ละประเด็น พร้อมยกตัวอย่างเนื้อหาในเรื่องบางบทมาประกอบ

คำศัพท์ทางศาสนา

คติทางศาสนาได้แทรกอยู่ในวรรณกรรมไทยจำนวนมาก ซึ่งอินเดียเป็นชาติที่เจริญรุ่งเรือง จึงทำให้ความเจริญรุ่งเรืองแพร่กระจายในบริเวณแหลมสุวรรณภูมิมาแต่อดีต โดยเฉพาะทางศาสนา ชาวอินเดียเป็นผู้นำเข้ามาทั้งศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ประเทศไทยได้ยอมรับเอาศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติ และรับเอาคติของพราหมณ์มาปฏิบัติในชีวิตประจำวันปนอยู่ในลัทธิประเพณีเกือบทุกอย่าง ผลที่ติดตามมาจากการนับถือศาสนาทั้ง 2 ก็คือ ภาษาที่เกี่ยวข้องกับศาสนาทั้ง 2 ได้เข้ามาปะปนอยู่ในภาษาไทยมากมาย ภาษาสันสกฤตเกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์และพุทธศาสนานิกายอาเจริยวาท ส่วนภาษาบาลีเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนานิกายเถรวาท ถ้อยคำในภาษาทั้ง 2 นี้จึงมีปะปนอยู่อย่างดาษดื่น บางคำเราใช้กันสนิทปากจนลืมนึกไปว่าเป็นคำที่เรารับมาจากภาษาทั้ง 2 (ปรีชา หิชนพงศ์, 2534) ได้แก่ บาป บุญ กุศล กรรม นรก สวรรค์ ทาน ศีล เมตตา กรุณา คณา พุทธ เภตนา สังฆาร ทุกข์ สุข เป็นต้น ดังตัวอย่างจากบทนิทาน

ต่างสร้างบาปสร้างบุญหนุนชีวิต

กรรมตามติดต่อไปตามให้ผล

เมื่อกรรมชั่วที่ทำตามมาดล

แม้เป็นคนก็ทุกข์ไร้สุขใจ

ส่วนกรรมดีก่อสร้างมีรางวัล

คอยเกื้อกูลตามสนองให้ผ่องใส

เมื่อกำเนิดเกิดมีในทีใด

ชีวิตไร้ร่ำรวยสุขทุกคืนวัน

อยู่เป็นสุขตลอดมาทั้งตาปี
แลไปทั่วเย็นเยียบดูเงียบงัน

ปฏิบัติตามองค์พระทรงธรรม
อริยมรรคแปดองค์ตรงวจา
เพื่อหลุดพ้นเชื้ญทุกข์ทุกข์แท้
พ้นวิโยคโศกภัยประลัยกัลป์

เพลานี้ตั้งโลกก็โศกศัลย์

ตั้งสรวรรค์แกล้งสาปบาปบันดาล
(กิตติธรร ขชที่ป: 2555)

อันเลิศล้ำคำจริงอหิงสา

พระศาสดาชี้ทางให้สร้างสรรค์

เพื่อเข้าถึงธรรมแนไม่แปรผัน

จักพ้นทุกข์สุขอนันต์นิพพานเอย

(กิตติธรร ขชที่ป: 2555)

คำว่า บาป แปลว่าความชั่ว ความมัวหมอง เช่น การกระทำผิดหลักคำสอนหรือข้อห้ามในศาสนา มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (ปาป) คำว่า บุญ แปลว่าความสุข ความดี มาจากภาษาบาลี (ปุณฺณ) คำว่า กรรม แปลว่าการ กิจ การกระทำ มาจากภาษาสันสกฤต (กรรม) คำว่า ทุกข์ แปลว่าความยากลำบาก ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ความทนได้ยาก ความทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ มาจากภาษาบาลี (ทุกข์) และภาษาสันสกฤต (ทุกข์) คำว่า สุข แปลว่าเป็นสุข ความสุข ความสบายกายสบายใจ มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (สุข) คำว่า สรวรรค์ แปลว่าโลกของเทวดา เมืองฟ้า แดนหรือภูมิที่เชื่อกันว่าผู้ทำความดีจะได้ไปสู่หลังจากความตาย มาจากภาษาสันสกฤต (สรวรค) คำว่า ธรรม แปลว่าคุณความดี ความยุติธรรม ความถูกต้อง มาจากภาษาสันสกฤต (ธรม) คำว่า อหิงสา แปลว่าความไม่เบียดเบียน การเว้นจากการทำร้าย มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (อหิงสา) คำว่า ศาสดา แปลว่าผู้ตั้งลัทธิศาสนา มาจากภาษาสันสกฤต (ศาสด) และคำว่า นิพพาน แปลว่าความดับสนิทแห่งกิเลสและกองทุกข์ มาจากภาษาบาลี

คำศัพท์ที่ใช้เรียกตัวละครที่เป็นกษัตริย์

ได้แก่ ภูธร ภูบาล ภูวนาถ ภูมินทร์ ชัตติยะ อินทรา ไศศวรย์ ราช และราชา ดังตัวอย่างจากบทนิทาน

น้องจะต้องเป็นสมบัติชัตติยะ

มีทราบว่พระองค์ผู้ทรงชัย

จะกล่าวถึงอินทราวมหาราช

ผู้ทรงวิชราเอราวิน

ฝ่ายสุทโธรวาเจ้าบาดาล

มิได้ยกกองทัพกลับธานี

ขององค์พระเจ้าอาฟ้าแดดไต้

จะทรงให้น้องอยู่คู่พระองค์

ผู้ทรงอาสน์สถิตในไศศวรย์

พระอาสน์พลันร้อนเร่าดังเผาไฟ

เมื่อเผาผลาญถล่มเมืองที่เรืองศรี

ยี่ดวารีหนองหานน่านน้ำนอง

(กิตติธรร ขชที่ป: 2555)

คำว่า ชัตติยะ มีความหมายว่าพระเจ้าแผ่นดิน มาจากภาษาบาลี (ชัตติย) คำว่า อินทรา มาจากคำว่าอินทร์ ที่มาจากภาษาสันสกฤต (อินทร) เป็นชื่อเทวราชผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และชั้นจาตุมหาราช ส่วนคำว่า ไศศวรย์ แปลว่าความเป็นเจ้าเป็นใหญ่ ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน มาจากภาษาสันสกฤต (ไศศวรย) และคำว่า ราช แปลว่าพระเจ้าแผ่นดิน มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (ราชน)

คำศัพท์ที่เป็นนามธรรม

ได้แก่ อดีต มรณะ ไม่ตรี วาจา สัจจะ เกียรติ โชค เคราะห์ โทษ ยศ อารมณ์ ปัญญา อุปสรรค ชีวิต วิปโยค วิชา มิจฉา อุปาทาน เป็นต้น ดังตัวอย่างจากบทนิทาน

ในอดีตคนเก่าต่างเล่าขาน	เป็นตำนานไพเราะอย่างเหมาะสม
ให้หมู่ชนรุ่นหลังตั้งอารมณ์	เกิดอุทมปัญญามาดำเนิน
ให้รู้จักบาปกรรมทำชั่ว	ไม่เผลอผิดเดินทางอย่างผิดเพี้ยน
อุปสรรคหลากหลายได้เผชิญ	หากก้าวเดินทางผิดชีวิตจ่อม
ในที่สุดฟุบลงตรงที่นอน	เฝ้าทอดถอนหัวนอนสาบสาร
เสียงร่ำไห้ราวดวงแด่แม่ดวงมลาย	ทั้งต่อชานวิปโยคโชคชะตา
หากใครยึดตัวเห็นเป็นของกู	ว่าเลิศหรูมีไว้ได้รักษา
นั่นคือเหตุความคิดอวิชชา	จึงยึดมั่นมิจฉาอุปาทาน

(กิตติธรร ขชที่ป: 2555)

คำว่า อดีต แปลว่าเวลาที่ล่วงแล้ว จากภาษาบาลีสันสกฤต (อดีต) คำว่า อารมณ์ แปลว่าสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตโดยผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มาจากภาษาบาลี (อารมณ์) คำว่า ปัญญา แปลว่าความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความฉลาดเกิดแต่การเรียนรู้และการคิด มาจากภาษาบาลี (ปัญญา) คำว่า อุปสรรค แปลว่าเครื่องขัดข้อง ความขัดข้อง เครื่องขัดขวาง มาจากภาษาสันสกฤต (อุปสรรค) คำว่า ชีวิต แปลว่าความเป็นอยู่ ตรงข้ามกับความตาย มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (ชีวิต) คำว่า วิปโยค แปลว่าความพลัดพราก ความจากกัน ความกระจัดกระจาย มาจากภาษาบาลี (วิปโยค) คำว่า วิชา แปลว่าความรู้แจ้ง มาจากภาษาบาลี (วิชา) คำว่า มิจฉา แปลว่าผิด มาจากภาษาบาลี (มิจฉา) และ คำว่า อุปาทาน แปลว่าการยึดมั่นถือมั่น มาจากภาษาบาลี (อุปาทาน)

คำศัพท์เกี่ยวกับธรรมชาติแวดล้อม

ได้แก่ สूरโย วาโย ทินกร พนา นค บาตาล ธรณี ธาธา พฤษชา เป็นต้น ดังตัวอย่างจากบทนิทาน

ณ กาลนั้นมีพรานชาญฉกาจ	เดินเลาะลาดตรวจการณ์ล่าสัตว์
เที่ยวลัดเลาะทุ่งหนองลำคลองไพร	หาล่าสัตว์น้อยใหญ่ในพนา
จังก่อถ้ำถึงนคราแห่งบาตาล	เป็นสถานพำเืองเรื่องไฉน
ที่พำนักนาคสถิตฤทธิไกร	พญานาคศักดิ์ใหญ่ศรีสุทโธ
ถ้าฝนฟ้าจะตกคู่ฤดูกาล	จงทะยานเวหาสง่าศรี
หากว่าฝนขาดฟ้าเป็นกาล	ธรณีเหือดแห้งแล้งธรร
เห็นกระรอกอยู่บนต้นพฤษชา	หมดปัญญาจับทันมันหลบหนี
เสนานิ่งเอยออกบอกวจี	งานอย่างนี้ต้องนายพรานจัดการแล้ว

(กิตติธรร ขชที่ป: 2555)

คำว่า พนา แปลว่าป่า ดง มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (วน) คำว่า นค แปลว่าภูเขา มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (นค) คำว่า บาตาล แปลว่าพื้นที่ที่ระดับผิวดินลงไป มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (ปาตาล) คำว่า ธรณี แปลว่าผืนแผ่นดิน มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (ธรณี) คำว่า ธรร และ ธรร มี

ความหมายว่าสายน้ำ ลำธาร ห้วย มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (ธารา) และคำว่า พฤษ แปลว่าต้นไม้ มาจากภาษาสันสกฤต (วฤษ)

คำศัพท์เกี่ยวกับเวลาและฤดูกาล

ได้แก่ สายัณห์ ฤดู คิมหันต์ ราตรี ปัจจุบัน สนธยา อรุณ เป็นต้น ดังตัวอย่างจากบทนิทาน	
ผู้เป็นเจ้าของทองครองพารา	ก็ทรงมาชิงชัยในคราวนี้
เสด็จถึงชคิตาแต่ราตรี	ก่อนวันที่แห่แหนแน่นนคร
ณ ตรงที่สำเนียงเสียงปี่ดัง	ลั่นออกปี่ตรงนี้เป็นที่หมาย
ปัจจุบันเรือนขานบ้านเรียงราย	ทั้งหญิงชายคนขยันหมั่นทำกิน
ต่างเหนื่อยอ่อนหวั่นไหวให้โหยหิว	มองทุ่งทิวหญ้าแห้งทุกแห่งหน
ผ่านป่ารกทุ่งร้างต่างจำทน	จนกาลเปลี่ยนเวียนวนสนธยา
จะกล่าวถึงการเกิดเขตบุรี	เรื่องสุริย์ส่องฟ้าอุษาใส
อรุณแจ่มแสงทองผ่องอำไพ	ข้อไขว้ไม้ดอกออกแบ่งบาน
	(กิตติธรร ขชทีป: 2555)

คำว่า ราตรี มีความหมายว่ากลางคืนหรือเวลามืดค่ำ ซึ่งมาจากภาษาสันสกฤต (ราตรี) คำว่า ปัจจุบัน แปลว่าเวลาเดี๋ยวนี้ คือเวลาไม่ใช่ออดีต ไม่ใช่อนาคต แต่เป็นเวลาปัจจุบัน มาจากภาษาบาลี (ปัจจุปน) คำว่า สนธยา แปลว่าเวลาพลัพลบค่ำ มาจากภาษาสันสกฤต (สนธยา) และคำว่า อรุณ แปลว่าเวลาใกล้พระอาทิตย์จะขึ้น หรือเวลาอรุณรุ่ง มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (อรุณ)

คำศัพท์เกี่ยวกับร่างกายอวัยวะ

ได้แก่ กาย บาท เกศ หัตถ์ หุทัย โอสถ์ นาสิก ฉวี พักตร์ เป็นต้น ดังตัวอย่างจากบทนิทาน	
นางสนมกรมในได้ส่งข่าว	ธิดาสาวพรราวเสน่ห์จิตเหวน
ดั่งมีมนต์แรงฤทธิ์ดลจิตรวน	แสนรัญจวนหุทัยอยากได้ยล
มเหสีพิสุทธิ์ถึงหลดโอสถ์	ว่าทรงโปรดอยากเห็นเป็นหลักฐาน
เห็นเหมาะสมกันยิ่งดุจกิงกาญจน์	เกี่ยวประสานใบหยกคู่ชูชาติ
หอมกรุ่นกลิ่นบุษบาสุนาสิก	ไหวระริกปีกผีเสื้ออันเหลือหลาย
เจ้าโอคำแช่มชื่นระรื่นกาย	เย็นสบายยามเช้าเจ้ายินดี
เมื่อพธูอยู่ห้องพระสำอาง	ทรงเยื้องย่างไคร่ครวญนวลฉวี
ผัดพระพักตร์มุ่นเกศาแต่งกาย	ในทันทียินเสียงสำเนียงดัง
	(กิตติธรร ขชทีป: 2555)

คำว่า หุทัย มีความหมายว่าหัวใจที่เป็นอวัยวะในร่างกายของมนุษย์ และแปลได้ในทางความรู้สึกคือใจ ซึ่งมาจากภาษาสันสกฤต (หุทย) คำว่า โอสถ์ นั้นแปลว่าริมฝีปาก มาจากภาษาสันสกฤตเช่นกัน (โอสถ) คำว่า นาสิก แปลว่าจมูก มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (นาสิก) คำว่า พักตร์ แปลว่าหน้า มาจากภาษาสันสกฤต (วฤต) และคำว่า ฉวี แปลว่าผิวกาย มาจากภาษาสันสกฤต (ฉวี)

คำศัพท์เกี่ยวกับสัตว์

ได้แก่ ขช ไอยรา ภูมริน ภูญชร วิหค นาค ภูษงค์ เอราวัณ เป็นต้น ดังตัวอย่างจากบทนิทาน	
อนิจจาเกิดเหตุอาเพศภัย	ฟ้าสกลกลับสลับทิวสิ่งขร

ฝนตกหนักมีดมั่วทั่วอัมพร
เจ้าหญิงน้อยยืนงตรงพระแกล
ดูเหตุการณ์ประหลาดตลาดจิตใจ
เสนานาคต่างล้อมจอมภูษงค์
ตะวันจกชิงพลบเร่งหลบไป
จะกล่าวถึงอินทราหาราช
ผู้ทรงวิชาเอราวัณ

เหล่าภูษครตกตมติดหล่มกัน
ชายเนตรแลวิหคอกหวั่นไหว
ตื่นพระทัยเห็นร่างเจ้ากังคี่
แล้วพาตรงสู่ตะวันสายัณห์สมัย
ส่วนหทัยกังคี่นั้นแสนหวั่นกลัว
ผู้ทรงอาสน์สถิตในไอศวรรย์
พระอาสน์พลันร้อนเร่าดังเผาไฟ
(กิตติธรร ขชทีป: 2555)

คำว่า ภูษคร มีความหมายว่าช้าง มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (ภูษคร) นอกจากนี้ยังมีคำว่า เอราวัณ ที่แปลว่าช้าง 3 เศียรเป็นพาหนะของพระอินทร์ มาจากภาษาบาลี (เอราวณ) คำว่า วิหค แปลว่านก มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (วิหค) ส่วนคำว่า นาค แปลว่าช้างพลาย สามารถแปลตามได้อีกความหมายว่างูใหญ่มีหงอน ซึ่งเป็นสัตว์ในนิยายตามความเชื่อของชาวฮินดู พุทธ และเชน มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (นาค) และคำว่า ภูษงค์ แปลว่างู มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (ภูษงค์)

คำศัพท์ที่ใช้เรียกเครือญาติ

ได้แก่ มาดา บิดา มารดา อัยยิกา ธิดา อนุชา เซษฐา เป็นต้น ดังตัวอย่างจากบทนิทาน	
เข้าแข่งขันชิงชัยในคราวนี้	ปรากฏมีทกเจ้าเท่านั้นหนา
มีสงยางของพระอนุชา	ฟ้าแดดเจ้าพระยามาก่อนใคร
ทั้งเพชรนิลจินตามหาศาล	ทั้งเรือนชานไร่นาดีที่เคยไถ
ยกให้เจ้าพร้อมมรดกจะว่าไฉ	เจ้าบุญโง่ปลงใจในทันที
ได้คิณนำหลานกลับบ้านเมือง	ให้ขุนเคืองอุระพระเซษฐา
รู้ว่าพี่รักหวงตั้งดวงตา	อีกทั้งผาแดงเล่าเขารักกัน
ด้วยนี้เป็นคำของทั้งสองท่าน	ที่จัดการเพราะรักเป็นนักษัตร
ชีวิตลูกปลาบปลื้มได้ลิ้มตา	เพราะบิดามารดาไซ้ไรให้ชีวิต
	(กิตติธรร ขชทีป: 2555)

คำว่า อนุชา มีความหมายว่าน้องชาย มาจากภาษาบาลี (อนุช) ที่แปลว่าผู้เกิดภายหลัง คำว่า ธิดา นั้นแปลว่าลูกหญิง มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (ธิดา) คำว่า บิดา แปลว่าพ่อ มาจากภาษาบาลี (ปิตา) คำว่า มารดา แปลว่าแม่ มาจากภาษาบาลี (มาตา) และคำว่า เซษฐา แปลว่าพี่ชาย มาจากภาษาสันสกฤต (ชเยษฐ)

คำศัพท์ที่ใช้กับผู้หญิง

ได้แก่ สาโรช นาฏ สมร กัญญา กมล เป็นต้น ดังตัวอย่างจากบทนิทาน	
จึงหอบความผิดหวังกลับวังน้ำ	ยิ่งตอกย้ำครุ่นคิดปริศนา
จักต้องมีวันพบสบกัญญา	ลูกนาคาตรึกย้ำกำหนดใจ
ครั้นทราบข่าวเรื่องการจัดงานใหญ่	บุญบังไฟเดือนวิสาข์ดูน่าสน
พระยาขอมประกาศกล้าต่อหน้าคน	ยกกมลไ่อนางเป็นรางวัล

(กิตติธรร ขชทีป: 2555)

คำว่า กัญญา มีความหมายว่าสาวรุ่นหรือสาวน้อย มาจากภาษาบาลี (กัญญา) ส่วนคำว่า กมล แปลว่าบัวหรือใจ มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (กมล)

คำศัพท์ที่เกี่ยวกับวัตถุลีของ

ได้แก่ เกรี ชรรค์ กาญจน ฐน เป็นต้น ดังตัวอย่างจากบทนิทาน

เจ้าภักดิ์แปลงออกไม่ยกย่อน

กระรอกต่อนขาวล้วนชวนถวิล

แขวนกระดิ่งกาญจนาคูคายิน

นาคทั้งสิ้นกลายร่างต่างเพศไป

เคยชิงขันเตรียมธนูดุจสู้ศึก

สิ้นความศึกดุจตะวันอันอ่อนแสง

แบกคอนสายธนูสู้ผองแรง

บ้างเดินแกว่งหน้าไม้ไปตามทาง

(กิตติธรร ขชทีป: 2555)

คำว่า กาญจน มีความหมายว่าทองคำ มาจากภาษาสันสกฤต (กาญจน) ส่วนคำว่า ธนู เป็นชื่ออาวุธชนิดหนึ่งที่ประกอบด้วยคันธนู ซึ่งมีสายซึ่งอยู่ระหว่างปลายคันธนูทั้ง 2 ข้าง สำหรับนำยิงและลูกธนูที่มีปลายแหลม มาจากภาษาบาลี (ธนู)

คำศัพท์ที่เป็นคำกริยา

ได้แก่ ปรารธนา โกรธ ไสยา ประสพธิ อาฆาต อธิษฐาน พินิจ เป็นต้น ดังตัวอย่างจากบทนิทาน

คงเพราะกรรมนำแต่งแรงอาฆาต

เคยหมายมาตรกรรมหลังอันสั่งสม

ผูกเวรไว้วิบากหลากอารมณ์

ทั้งชื่นชมโกรธรักปักษมล

อธิษฐานเทพไท้เป็นพยาน

อยู่ลำธารพำนักมีศักดิ์ศรี

อยู่ต้นไม้ดินฟ้าบรรดามี

อยู่วิมานสุขที่ใดใด

เจ้าฟ้าแดดอาจไม่ได้หวังน้อง

เป็นคู่ครองเขยชิดพิสมัย

อาจเอ็นดูนงรามเจ้าทรมวย

ด้วยจิตใจคิดเห็นเช่นบุตรตน

การะเกดเวียงวังเจ้านางน้อย

สุดเศร้าสร้อยมองไปไร้ชีวิต

ดูเยเยือกเยียบเย็นจนจับจิต

นางพินิจจิตหดหู่อยู่เป็นนาน

(กิตติธรร ขชทีป: 2555)

คำว่า อาฆาต มีความหมายว่าผูกใจเจ็บและอยากแก้แค้น มาจากภาษาบาลีสันสกฤต (อาฆาต) คำว่า โกรธ แปลว่าขุ่นเคืองใจ มาจากภาษาสันสกฤต (กรฺ) คำว่า อธิษฐาน แปลว่าการตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่งหรือการตั้งจิตปรารธนา มาจากภาษาสันสกฤต (อธิษฐาน) คำว่า พิสมัย แปลว่าความแปลกใจ ความรักใคร่หลงใหล มาจากภาษาสันสกฤต (วิสมัย) และคำว่า พินิจ แปลว่าพิจารณา ตรวจตรา ตริตระอง แผลงมาจากคำว่าวินิจ ตัดมาจากหรือแผลงมาจากวินิจฉัย มาจากภาษาบาลี (วินิจฉัย)

บทสรุป

จากศึกษานิทานท้องถิ่นอีสาน เรื่องตำนานผาแดง-นางไอ่ ที่ประพันธ์โดยกิตติธรร ขชทีป เค้า เรื่องจาก ส.พยัคฆ์ (อาจารย์สุทธา โสภากุล) ซึ่งประพันธ์ในรูปแบบกลอนสุภาพหรือกลอนแปดนั้น จะเห็นว่าผู้ประพันธ์เป็นกวีที่เชี่ยวชาญในด้านภาษาบาลีสันสกฤตเป็นอย่างมาก การนำคำเหล่านี้มาใช้ในการประพันธ์จะช่วยให้มีโอกาสเลือกสรรคำได้ไพเราะสละสลวย เพราะมีความงดงามทั้งทางด้านเสียง และความหมาย ผู้ประพันธ์สื่อให้เห็นว่านิทานเรื่องนี้ยึดมั่นในความเชื่อของการนับถือพุทธศาสนา และยึดถือในความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีแถน ผีบรรพบุรุษ และเรื่องขวัญอย่างแน่นแฟ้น ผ่านการใช้ คำศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตในลักษณะต่างๆ ทั้งคำศัพท์ทางศาสนา คำศัพท์ที่ใช้เรียกตัวละครที่เป็น กษัตริย์ คำศัพท์เกี่ยวกับธรรมชาติแวดล้อม คำศัพท์เกี่ยวกับเวลาและฤดูกาล คำศัพท์เกี่ยวกับร่างกาย อวัยวะ คำศัพท์เกี่ยวกับสัตว์ คำศัพท์ที่เป็นนามธรรม คำศัพท์ที่ใช้เรียกผู้หญิง คำศัพท์ที่ใช้เรียกเครื่องมือ ญาติ คำศัพท์เกี่ยวกับวัตถุสิ่งของ และคำศัพท์ที่เป็นคำกริยา นอกจากนี้นิทานเรื่องตำนานผาแดง-นางไอ่ เสมือนพื้นที่ของการผลิตซ้ำความเชื่อแบบไตรภูมิและพุทธธรรม คือมีปรัชญาชีวิตแบบจินตนิย มตะวันออกที่ละเอียดอ่อน แนวคิดหลักที่ปรากฏอยู่เสมือนเป็นอุดมการณ์สำคัญคือ ความศรัทธาใน เรื่องกฎแห่งกรรม การทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว เหตุทวนวิถีชีวิตที่ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา เชื่อมั่นใน พลังภาพของความคิด เวทย์มนต์คาถา และกฤตยาคุณทั้งหลายไม่อาจทำงานในโลกอัน บริสุทธิ์

เอกสารอ้างอิง

- กิตติธรร ขชทีป. (2555). *ตำนานผาแดง-นางไอ่*. อุดรธานี: วัดโนนธาตุเจดีย์.
- ทวีศักดิ์ ญาณประทีป. (2536). *วรรณกรรมศาสนา*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- บรรจบ พันธุเมธา. (2516). *บาลีสันสกฤตในภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2547). *มองภาษา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แม่คำผาง.
- ปรีชา ทิชนพงศ์. (2534). *บาลีสันสกฤตที่เกี่ยวกับภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- พจน์ ศิริอักษรสาสน์. (2545). *ภาษาถิ่นของไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สุภาพร มากแจ้ง. (2535). *บาลีสันสกฤตในภาษาไทย*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- อิศเรศ ดลเพ็ญ, (2562). “โลก-ธรรม”-“ทุกข์-สุข” และภูมิปัญญาด้านภาษาในกาพย์เห่ขึงบังผาแดงนางไอ่. *วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม*. 8(1), 176-211.
- วิกิพจนานุกรม. (2560). *รากศัพท์จากภาษาสันสกฤต*. สืบค้นเมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2565 จาก <https://th.wiktionary.org/w/index.php?title=>
- วิกิพจนานุกรม. (2561). *รากศัพท์จากภาษาบาลี*. สืบค้นเมื่อวันที่ 23 พฤษภาคม 2565 จาก <https://th.wiktionary.org/w/index.php?title=>

